

Încercare statistică asupra ortografiei cu *â* și *î*

Constantin MANEA

1. Lucrarea continuă o preocupare mai veche a autorului, referitoare la măsura în care hotărârea Academiei Române de a generaliza scrierea cu *â* în interiorul cuvintelor (ar putea) corespunde unor necesități ale normării limbii române. Se reiau, la distanță de peste 15 ani și dintr-o perspectivă lărgită, rezultatele unei statistici – care a stat la baza unei comunicări prezentate în cadrul Sesiunii de comunicări științifice „Rolul presei și învățământului în relansarea economico-socială a României”, de la Universitatea din Sibiu, 21-22 mai 1993 (deci, chiar în preajma punerii în aplicare a hotărârii respective), care pornea de la cuvintele pronunțate cu [î] înregistrate de DEX. Acestea i se adaugă observațiile statistice făcute în concordanță cu numărarea cuvintelor cu *â* și *î* dintr-o serie de texte reprezentative din presa românească a ultimilor ani.

Se știe că partizanii scrierii generalizate cu *â* (în interiorul cuvintelor care nu sunt derivate sau compuse) au salutat această „concesie statistică” pe considerentul că, deși în inferioritate numerică absolută față de cuvintele românești în care sunetul [î] provine din surse nelatine, dar și față de cuvintele în care acesta provine din sunete latinești diferite de *a* (îndeosebi din *i* – lucru demonstrat de noi în statistica din comunicarea amintită), cuvintele românești care cuprind *â* < lat. *a* au o poziție centrală în vocabularul limbii noastre, concretizată printr-o mare frecvență în uz, ca și printr-o însemnată putere de derivare și compunere; de altfel, lor li se adaugă numeroasele forme de gerunziu aparținând verbelor de conjugarea întâi – la care modelul latinesc avea sunetul și litera *a* (de exemplu, *cantando* > *cântând*). Tocmai de aceea considerăm că, pentru a ajunge la o imagine cât mai relevantă / definitorie și, prin urmare, convingătoare asupra fenomenului cercetat, factorul „frecvență” trebuie tratat în mod direct și concret, prin contabilizarea ocurențelor acestor cuvinte în texte românești. Interesați, așadar, de gradul de acoperire manifestat de acești termeni în realitatea imediată a limbii, am ales pentru această operație statistică acele texte aflate cel mai la îndemână: presa ultimilor ani. Concluziile lucrării au la bază obiectivitatea – indiscutabilă principial (deși relativă într-o anumită măsură, omenească) – a datelor astfel obținute; ele tind să confirme părerea după care decizia forului cultural suprem al țării a dus la o divizare și complicare inutilă a ortografiei, și așa destul de complexe și ezitante, a limbii române.

2. Unul dintre considerentele cel mai des invocate în legătură cu propunerea – apoi, hotărârea – Academiei Române privind scrierea cu *â* sau *î*, problemă într-adevăr de larg interes național și cu repercusiuni nu atât culturale, cât mai ales economice, este cel referitor la etimologia cuvintelor românești care au sunetul /î/. După cum se știe, propunerea de a se scrie *â* în interiorul cuvintelor a putut fi susținută de realitatea că, de exemplu, *lână*, *mână*, *câine*, *pâine*, ca și alte multe

cuvinte de origine latină, conțin un *i* provenit dintr-un *a(n)* latinesc – lucru care, s-a spus, ar putea facilita și recunoașterea lor de către străini – în special, vorbitori sau cunoscători de limbi romanice / neolatine.

Încercarea statistică de față își propune, luând în considerare etimologia cuvintelor selectate, modestul scop de a analiza, cantitativ ca și calitativ, temeinicia aserțiunii că, practic orice cuvânt românesc având un *i* în interior trebuie marcat prin *â* și nu prin *i*. Statistica întocmită a avut ca punct de plecare o întreprindere asemănătoare a regretatului academician Alexandru Graur – amintită în articolul din 1969, și reluat în Graur (1989) – aceea limitată însă la cercetarea cuvintelor conținând sunetul /i/ aflate sub litera *M* a DLR.

Prezenta statistică s-a folosit de DEX (fond total de cuvinte: 56.568). Corpusul de cuvinte conținând sunetul /i/ s-a stabilit ca numărând 3.758 unități. Dintre acestea, cuvintele formate în românește (ca și variantele fonetice) sunt în număr de 2.999 – adică 79,81% din total; dintre ele, 1.701 sunt numai cuvintele formate cu prefixele *în-/îm-*, *între-*, *întru-* (la care ar fi de adăugat cuvintele având combinațiile de prefixe *neîn-/neîm-*, *reîn-/reîm-*, *subîn-/subîm-*, *supraîn-/supraîm-*, totalizând 122 de unități); 1.664 de cuvinte sunt formate fie prin afixare (recte, prin sufixare și, mai rar, prin prefixare), fie prin derivare regresivă, de exemplu, *orând*, *râcă*, fie prin compunere, de exemplu, *însuși*, *încotro*, *paravânt*, fie sunt variante fonetice (adică fonetisme populare, regionale, forme învechite etc.), de exemplu, *sâcret*, *sâlnic*, *sârman*, *simțimânt*, *râzgâiat*, *tânt*). Ar fi de remarcat faptul că unele dintre cuvintele din categoria termenilor formați pe teren românesc trimit la modele de derivare franceze (ele fiind calcuri de structură), de exemplu, *învățământ*, *zăcământ*, *înfeuda*, *întrevedere*; în toate aceste cazuri sunetul *i* trimite la un *e* franțuzesc.

Rămân așadar 759 de cuvinte-rădăcini (ocurențe care nu sunt, așadar, termeni derivați sau compuși) sau cuvinte de bază; aceștia sunt, de altfel, și termenii pentru care se marchează în dicționar etimologia externă. Originea acestor cuvinte, potrivit DEX, este următoarea: latină – 272 cuvinte (adică 38,83%); slavă – 187 cuvinte (adică 24,63%); necunoscută – 146 cuvinte (adică 19,63%); onomatopeică – 73 cuvinte (adică 9,61%); turcă – 36 cuvinte; maghiară – 34 cuvinte; (neo)greacă – 5 cuvinte; germană – 2 cuvinte. Ultimele patru categorii nu însumează decât 10,14% din totalul de 759 de cuvinte de bază / cuvinte-rădăcini.

Grupul care ne interesează în mod special este cel al cuvintelor de origine latină în care sunetul /i/ provine din lat. *a*. Ele sunt în număr de 69 (de exemplu, *mână*, *pâine*, *scânție*, *înger*); de menționat că, alături de *român*, s-au inclus aici și termenii *aromân*, *macedoromân*, *meglenoromân*, *istroromân* și *rumân*. Majoritatea acestor cuvinte conțin sunetul /i/ provenit din lat. *a* (cel mai adesea, în secvența *-an-*) în poziție medială (de exemplu, *cântec*, *cât*, *mână*), deși câteva îl au la început (de exemplu, *înger*, *îngust*, *întâi*).

Grupul cuvintelor în care sunetul /i/ provine din alte sunete latinești decât /a/ numără 203 cazuri. Ponderea o au, evident, cuvintele în care rom. /i/ < lat. *i*: ele sunt în număr de 159 (adică 20,02% din total), de exemplu, *îmbia*, *îmbuca*, *împărat*, *împlânta*, *a mâna*, *lumânare*, *râde*, *râs*, *râmă*, *râpă*, *râu*, *sân*, *strâmt*, *strânge*, *țâță*, *vâsc*, *vârtos*. Cuvintele românești care au etimoane latinești cu (litera și sunetul) *e* sunt în număr de 41 – de exemplu, *mormânt*, *pământ*, *până*, *rână*, *sămânță*, *spânzura*, *tâmplă*, *tânăr*, *țânțar*, *veșmânt*, *vână*, *vânt*. Cuvintele cu /i/ < lat. *o* sunt

numai 6 – de exemplu, *fântână, lângă, râncheza, vâltoare*; cuvintele cu /î/ < lat. *u* sunt în număr de 5 – de exemplu, *încă, osânză, potârniche, rândunea*.

Cuvintele românești de origine slavă (provenite fie din slava veche, fie din limbi slave moderne) conținând sunetul /î/ sunt, după DEX, în număr de 187. Ele au etimoane care îl pot explica pe /î/ românesc prin următoarele sunete: *u/ ũ* – 50 cuvinte, de exemplu, *mârșav, gât, rât, scârbă*; *ă* – 32 cuvinte, de exemplu, *năpârli, târcol*; *i* – 25 cuvinte, de exemplu, *mărtână, râni, răs²*; *ø* – 20 cuvinte, de exemplu, *mârli, sârb, smârc*; *i/y* – 19 cuvinte, de exemplu, *râmlean, râmnice*; *o* – 16 cuvinte, de exemplu, *mândru, oblânc, pândar, răspândi, trânji*; *e* – 15 cuvinte, de exemplu, *nătâng, sfânt, târi, vâslă*; *a* – 10 cuvinte, de exemplu, *mânji*. Rezultă că marea majoritate a cuvintelor pătrunse în limba română din slavă cu sunetul /î/ – reprezentând aproape 20% din totalul de cuvinte-rădăcini analizat (147 din 759) și care sunt majoritare în cadrul grupului cuvintelor slave selectate (187) – conțin /î/ fără nicio legătură cu sunetele /a/ sau /ă/, ci cu alte sunete.

Cuvintele la care nu este indicată cu precizie etimologia – făcându-se trimeri la forme asemănătoare din alte limbi (mai ales albaneză, dar și sârbo-croată și/sau bulgară ori, foarte rar, maghiară, ucraineană, turcă, greacă) – ori la care se indică „etimologie necunoscută” sunt în număr de 146 (deci, 19,23% din totalul formelor de bază), de exemplu, *brânză, mâhni, mânz, mâță, pâlnie, pârau, râncă, rânză, sfârc, sâmbure, stăpân, stână, șopârlă, tânjală*. Pentru multe dintre ele, după cum îndeobște se știe, există posibilitatea explicării etimologice prin substratul dacotracico-iliric.

După DEX, sunt 36 de cuvinte de origine turcă conținând sunetul /î/, de exemplu, *parâmă, parmaclâc, satâr, zaiflâc*; dintre acestea, doar foarte puține au etimoane cu altă vocală decât *î* corespunzând sunetului /î/ din cuvintele românești respective – de exemplu, *e* (ca în *sârghie*). Cuvintele de origine maghiară analizate (în număr de 34 din totalul de 759) au sunetul /î/ provenit mai ales din *e* și *o*, foarte rar din *a*, *o* și *u*, de exemplu, *mântui, pârcălab, pârgar, sârg, târâm, țânc*. Cuvintele de bază / nederivate de origine grecească care conțin sunetul /î/ sunt foarte puține – și anume 5 (*lămâie, plămân, țâfnă, țâr, zăzanie*); pe deasupra, pentru cuvântul *sârmă* se consemnează o dublă etimologie (gr. și tc.), sunetele corespunzătoare din etimoanele consemnate de DEX fiind, respectiv, /i/ și /î/. Din germană nu avem decât două cuvinte nederivate care îl conțin pe /î/ – anume, *tândăli* (< ger. *tändeln*) și *târtan* (< ger. *Untertan* „supus”). Cuvintele de origine onomatopeică având sunetul /î/ sunt în număr de 73, de exemplu, *îra, lălâu, pâc, pâcâi, râcâi, sfârâi, șovâlc, zvâr*.

Este evident că o apreciere cât mai obiectivă și mai coerentă a problemei în discuție trebuie să țină cont de existența unor detalii multiple și relativ complexe, care constituie tot atâtea dificultăți sau puncte controversate; se pot enumera câteva dintre ele: (1) Multe etimologii sunt incomplete, vagi sau multiple. (2) Există destul de multe variante fonetice, formând dublete (cel mai adesea *i/î*, de exemplu, *încarna / incarna, încrusta / incrusta*, dar și *ă/î*, de exemplu, *sârman / sârman, răzgâia / răzgâia*). Numărul acestora e amplificat de cuvintele cu pronunțare diferită față de norma limbii literare actuale – recte, pronunțări regionale, populare sau familiare, pe care realitatea limbii scrise le consemnează deseori, de pildă în silul operelor literare. Iată câteva exemple de pronunțări alternative de acest fel: *sâlă, sâmțare*,

sângur, țagan, zâce; în astfel de cazuri, redarea sunetului /î/ prin litera *â* frizează, fără absolut nicio îndoială, absurdul. (3) Există cuvinte „derivate” (adică, non-radical) în stabilirea scrierii cărora criteriul morfologic (alături de cel derivațional) ar trebui să fie coroborat cu cel etimologic – lucru ce ar complica foarte mult, îngreunând-o inutil, o ortografie cu veleități etimologizante. Să se compare, de pildă, *a urî* cu *urât, urâciune*, *a hotărî* cu *hotărât, hotărâre* sau *a vinde* cu *vânzare, vânzător* ori *sterp* cu *a stârpi, stârpire, stârpiciune* etc.

Lăsând cifrele să vorbească, avem datoria să consemnăm faptul că majoritatea cuvintelor cu /î/ < lat. *a* fac parte din fondul lexical principal (exemple ca *mână, pâine, român, când* sunt cât se poate de concludente). Aceste cuvinte au, pe lângă o deosebit de înaltă frecvență în uz, o mare putere de derivare și de compunere (de exemplu, sunt consemnate 15 forme derivate de la *mână* și 12 de la *român*). Deși nu sunt mai mult de 69 de termeni-rădăcini, se ajunge la nu mai puțin de 310 cuvinte-forme derivate, dacă se socotesc toate paradigmele derivaționale respective; de aici rezultă un impresionant raport de 1 / 4,49. Nu este mai puțin adevărat că foarte multe dintre cele 152 de cuvinte cu /î/ < lat. *i* (să se compare cu cei 69 termeni având /î/ < lat. *a*) au paradigme derivaționale bogate (de exemplu, se pot număra nu mai puțin de 12 forme derivaționale provenite de la *strâmt*) și că, dintre acestea, multe au un rang de frecvență înalt (de exemplu, *a râde, râu*).

Prin urmare, raportându-ne la rezultatele prezentei încercări statistice, care ar fi susținerea etimologică a folosirii lui *â* în interiorul cuvintelor? La numărul de 310 forme derivate și compuse conținând sunetul /î/ < lat. *a* adăugăm 32 de forme cu /î/ < sl. /ã/ și 10 forme cu /ã/ < sl. *a*, plus câteva cazuri izolate cu /î/ provenit din sunetul /a/ în etimoane din alte limbi (de exemplu, maghiară). Pentru ultimele categorii, admitem un coeficient – realist, dacă nu chiar generos supralicitat – de 1/3 pentru a obține numărul de forme care nu constituie rădăcini, număr (stabilit teoretic) care s-ar cifra la 135 (adică: 45×3). Avem, așadar, $310 + 135 = 445$ de forme cu /î/ < *a*. Să se compare cu numărul de forme nederivate (numai de origine latină) având sunetul /î/ provenit din alte sunete decât /a/: 152 (din lat. *i*) + 41 (din lat. *e*) + 6 (din lat. *o*) + 5 (din lat. *u*) = 203. Dacă se consideră și pentru acestea un raport de 1/3 pentru stabilirea numărului de forme derivate, rezultatul este: $203 \times 3 = 609$.

De asemenea, referitor la folosirea literei *î* numai în poziție inițială, pare normal, raportându-ne la observații de natură statistică, ca ea să se folosească în acea poziție: din 1.823 de cuvinte consemnate de DEX sub litera *î*, aproape 700 sunt numai cele formate în românește cu prefixele *în-, între-, întru-*; dar tot între cuvintele cu *î* inițial se numără și termeni de origine latină ca *inger, imbi, imbe, imbla, îngust, întâi*, care, scrise cu *â*, reprezintă tocmai încălcarea principiului etimologic invocat de hotărârea Academiei Române. În mod similar, dacă în cuvinte ca *ins, însă, însuși, a însuși, dansul*, legătura de natură istoric-etimologică mai poate fi încă percepută (și invocată în cunoștință de cauză) de unii vorbitori ai limbii române – dar, principial vorbind, mai ales de către specialiștii în lingvistică –, scrierea cu *â* a cuvintelor *dansul, dansa, dânșii, dânsele* (cf. *ins, însă, inși, inse*, dar și *printr-însul, printr-însa* etc.) o compromite irevocabil.

Soluția propusă de hotărârea Academiei din 1993, de a se scrie cu *î* la extremitățile cuvintelor și cu *â* medial, ar „trăda”, așa cum s-a arătat în atâtea

rânduri, identitatea etimologică (așa de frenetic apărată și clamată de autorii propunerii care a stat la baza hotărârii), în grafii precum *râde*, *râs*¹, *râu*, *râpă*, *fântână*, *lângă*, *mormânt*, *sămânță*, *încă*. Or, după cum s-a văzut, formele de bază / nederivate care nu conțin sunetul /î/ provenit din lat. *a* sunt în număr de 203, raportul lor față de cele 69 cu /î/ provenit din lat. *a* fiind, practic, de 2/3.

Există două categorii, importante din punct de vedere numeric, pentru care este virtual imposibil să se dea vreo regulă de scriere consecventă (și, în consecință, viabilă) în perspectiva alternativei *î* / *â*, întemeierea pe argumente istorico-etimologice fiind practic o himeră: (1) cuvintele cu etimologie necunoscută sau neprecizată (146 la număr, după statistica de față); (2) cuvintele de formație onomatopeică, în număr de 73 (între ele se găsesc și cuvinte cu o mare putere de derivare, de exemplu 14 termeni proveniți de la *vâj*).

În concluzie, utilitatea folosirii în ortografia românească a alternanței *î* / *â* după normele dictate de Academia Română rămâne cel puțin discutabilă. Din situațiile statistice prezentate mai sus nu rămânem, ca filologi (dar nu numai în această calitate) decât cu nedumeriri, precum următoarele: De ce, pentru 69 de cuvinte cu /î/ provenit din lat. *a*, trebuie „sacrificată” identitatea etimologică a 152 de cuvinte (care sunt, și ele, forme de bază / nederivate / cuvinte-rădăcini) cu /î/ < lat. *i* (dintre care relativ puține au acest /î/ în poziție inițială) – la care trebuie adăugate alte 51 de cuvinte conținând sunetul /î/ provenit din alte sunete / litere latine: *e*, *o*, *u*? Îi „trădăm” mai puțin pe strămoșii daci dacă scriem *brânză* sau *târlă* (cuvinte care, ne asigură specialiștii cei mai avizați în domeniul cercetării substratului, au etimoane foarte vechi, preromane) cu *â* în loc de *î*?

Oare s-ar putea completa, în sens constructiv, hotărârea Academiei Române, consemnându-se și făcându-se publice (prin acte normative, manuale, îndreptare etc.) toate cele 69 de cuvinte cu /î/ < lat. *a*, pentru ca toți cei care scriu românește să le rețină (alături de formele derivaționale corespunzătoare), folosind grafia cu *â*?¹ În condițiile aplicării hotărârii Academiei, problema validității „normei poziționale” apare acut – cf. *înger*, *întâi*, *pământ*, *mormânt* –, mai ales când se invocă grija față de posibilitatea fraților de gintă latină de a recunoaște în grafia românească formele familiare lor: cu cât ar fi mai câștigat un spaniol sau un italian, de pildă, văzând scris pe o firmă *pâine*, ca mai apoi să citească pe o tăbliță *Râul Târgului*?

Putem fi siguri că acele câteva zeci de cuvinte sunt singurele care își „merită” grafia cu *â* (când există atâtea cuvinte cu indicația „etimologie necunoscută”)? Dar cuvintele de origine slavă (în care sunetul /î/ a provenit, într-o zdrobitoare majoritate, din alte sunete decât *a* sau *ă*)? Trebuie neapărat să le „latinizăm”? Cum procedăm cu cuvintele străine pătrunse (foarte multe, de curând) ca atare în limbă sau cu numele proprii străine care au sunetul /î/ în poziție medială? Merită oare cu adevărat să scriem, de exemplu, *Budionnâi*, *Elțân*, *Kozârev*, *Taksâbaev* sau *Ildârâm*? Dar cu onomatopeele cum ar trebui procedat? Aici, se poate argumenta că, din moment ce se pronunță tot /zvîr/, ne e totuna dacă vom scrie *zvâr* sau *zvîr*. Atunci, dacă este vorba să acceptăm caracterul de convenție al scrierii respective, de ce să nu

¹ Ca o considerație pur teoretică, ne întrebăm dacă nu s-ar putea scrie „etimologic”, la computer, punându-se la punct *corectoare* electronice, prin care să se asigure ortografierea cu *â* a unor forme ca *câine*, *cântând*, *mână*, *rugând*, dar cu *î* a lui *rîu*, *sîn*, *avînd*, *trăgînd*, *tîrînd*, *tîrît* etc.

fie corectă scrierea *mînă*, din moment ce toată lumea știe că, prin convenție, litera *i* trebuie să fie citită /i/ și nu altfel?

3. Textele utilizate ca sursă pentru întocmirea statisticii de frecvență au fost selectate din colecția cotidianului central de mare tiraj *Adevărul* – în majoritate, din perioada septembrie 2005, dar și câteva din luna octombrie 2003. Sunt 200 de texte, de mărimi inegale, însumând 47.090 ocurențe (cele mai multe, cuvinte – deși, din rațiuni de comoditate și expeditivitate, am socotit ca ocurențe și unități de tipul *într-o*, *într-un* etc.).

Despuind aceste texte, am extras un total de 3.360 de cuvinte / ocurențe cu *i* sau *â* (am socotit aici și formele lui *sunt*²), adică 7,13 % din totalul de cuvinte / ocurențe. Cuvintele în care folosirea literelor *i* sau *â* apare ca *nejustificată* (din punct de vedere etimologic sau / și morfologic) ajung ca număr la 567. La acestea trebuie adăugate formele lui *sunt*, în număr de 178 (având în vedere că formele *sunt*, *suntem*, *sunteți* nu se bucură nici măcar de o singură atestare în textele vechi ale limbii și că, în calitate de „substitut / uzurpator pseudoetimologizant” al lui *sînt* / *sîntem* / *sînteți*, *sunt* este pur și simplu o „creație modernă” – și, mai nou, academică). Tot forme cu *i* nejustificate morfo-etimologic – și deosebit de confuze, prin această prismă – sunt *ii*, *il*, *îmi*, *iși*, *îți* (în care sunetul inițial a fost adăugat protetic, fiind așadar un simplu accident fonetic), selectate în număr de 130. Totalul acestor forme lipsite de justificare morfo-etimologică este de 875.

„Justificate” ar fi, așadar, restul ocurențelor, reprezentând 2.485 de forme (adică 73,95% din totalul de ocurențe cu *i* și *â*), de exemplu *adăugând*, *administrând*, *adunând*, *afectând*, *aflând*, *ajungând*, *amânare*, *amână*, *anunțând*, *aplicând*, *arătând*, *atât*, *atâtea*, *aterizând*, *bătrân*, *bătrânețe*, *blând*, *câine*, *câinească*, *câmpul*, *când*, *cândva*, *cânta*, *cântăreței*, *cântec*, *câștig*, *câștiga*, *câștigând*, *câștigarea*, *câștigat*, *câștigătorul*, *cât*, *câte*, *câteva*, *cățiva*, *călcâiul*, *cedând*, *chemând*, *comercializând*, *considerând*, *contând*, *decât*, *declarând*, *denunțând*, *evacuând*, *exceptând*, *existând*, *fentând*, *fumegânde*, *funcționând*, *îmbarcați*, *îmbibație*, *îmblânzi*, *îmbogăți*, *îmbolnăvire*, *îmbrăcat*, *îmbunătățește*, *îmbunătățire*, *îmbunătățit*, *împart*, *împăratului*, *împărați*, *împărătești*, *împărăția*, *împărtașanie*, *împărți*, *împiedicat*, *împins*, *împlini*, *împlinire*, *împotmolită*, *împotriva*, *împotrivire*, *împrejurare*, *împreună*, *împrumut*, *împușcate*, *împușcături*, *împuște*, *în*, *înaintate*, *înainte*, *înaintea*, *înalt*, *înălțe*, *înăpoiat*, *înăpoiere*, *înăpoieze*, *înălțat*, *înălțime*, *înăuntru*, *încadrate*, *încadrăm*, *încarc*, *încasat*, *încasări*, *încăierare*, *încăierat*, *încălcare*, *încălcat*, *încălțăminte*, *încălzire*, *încărca*, *încărcate*, *încărcături*, *încântat*, *încât*, *înceapă*, *încearcă*, *încep*, *începător*, *începe*, *începere*, *început*, *încerca*, *încercare*, *încercat*, *încet*, *înceta*, *încetare*, *încetat*, *încetini*, *încheia*, *încheiat*, *încheie*, *încheiere*, *încheieturi*, *închidere*, *închise*, *închisoare*, *înclin*, *încolo*, *înconjurat*, *încontinuu*, *încorsetări*, *încrederii*, *încropească*, *încumeta*, *încununat*, *încurce*, *îndatorare*, *îndatorire*, *îndeamnă*, *îndeaproape*, *îndelungat*, *îndemână*, *îndemnând*, *îndepărtat*, *îndeplinire*, *îndeplinit*, *îndoaie*, *îndoit*, *îndoliate*, *îndrăgite*, *îndrăgostită*, *îndrăzni*, *îndreaptă*, *îndrepta*, *îndreptat*, *îndreptătească*, *îndreptățiți*, *îndrumați*, *îndrumă*, *îndurerând*, *înecat*, *înfățișează*, *înfierare*, *înfige*,

² Problema lui *sunt*, derivată din această dispută fals etimologică (întrucât, în realitate, singura formă îndreptătită istorico-etimologic este *sînt*), plasează prima formă verbală în poziția de „victimă colaterală” a acestei dispute... paralingvistice.

înființare, înființat, înfrângere, înfrunța, înfruptat, îngăduie, înghesuie, înghesuit, îngheț, înghețat, înglobarea, îngrămădea, îngrășăminte, îngrijire, îngrijiți, injure, înlătura, înlesni, înlocui, înlocuire, înlocuit, înlocuitor, înmagazinare, înmormântat, înmulțesc, înmulțirii, înota, înrămate, înregistra, înregistrat, însă, însărcinând, însărcinat, însăși, înscenat, înscrie, înscriere, înscris, înseamnă, însemnat, însemnătate, însoțescă, însoțit, înspre, înstărite, însuși, (a) însuși, înșelat, înșelăciune, înșiși, întârzia, întârziat, întârziere, întârire, întemnițării, întind, întindere, întinsă, întoarce, întoarcere, întocmesc, întocmit, întorși, întortocheate, întotdeauna, între, într(u)-, întreagă, întreba, întrebare, întreat, întrece, întrecut, întreg, întregi, întregime, întregul, întreprinderi, întreprinși, întreprinzători, întrerupere, întrerupte, întreținere, întreținut, întruna, întrunire, întuneca, întunecoase, înțeleagă, înțeleg, înțelege, înțelepciune, înțeles, înțepătură, învăța, învățat, învățați, înverșunați, învingă, învins, jucând, lăsând, lucrând, luptând, marcând, mănâncă, mâine, mâini, mâinile, mâna, mânca, mâncând, mâncare, mâncărimi, mâneacă, mâniei, neîndoielnic, neîndoios, neîntocmirea, neîntrerupt, ocupând, omorî, oricând, oricât, pâine, plâng, plângere, plâns, poimăine, preînregistrate, prezentând, provocând, purtând, raportând, rămână, rămâne, refuzând, reîncarnare, reîncarnează, reîncărcând, reprezentând, reproșând, riscând, român, română, româncă, românească, românesc, românește, România, sânge, sângeroasă, săptămânal, săptămână, solicitând, sudând, sugerând, supraînălțate, târziu, transformând, traversând, urmând, zbierând, zburând³.

Este de remarcat faptul că, dintre aceste cuvinte (scrise în majoritate cu *î*), unele sunt foarte frecvente – fiind cel mai adesea cuvinte cu valoare instrumentală: astfel, numai prepoziția *în* apare de 1.339 ori; *România, român, românesc, românește* – de 177 ori; *cât, câte, câteva, câțiva* – de 100 ori; *într(u) / într-o, într-un* – de 83 ori; *când, cândva* – de 57 ori; *decât* – de 53 ori; *începe, începere, început* – de 51 ori; *însă* – de 46 ori; *între* – de 38 ori; *săptămână, săptămânal* – de 28 ori; *atât* – de 21 ori; *mână, mâini* – de 19 ori; *însemna(t), însemnătate* – de 16 ori; *mânca, mâncare* – de 15 ori; *împotrivă / împotriva* – de 14 ori; *înainte(a)* – de 14 ori; *întreg, (a) întregi* – de 13 ori; *împreună* – de 12 ori; *încât* – de 10 ori. De asemenea, formele de gerunziu ale verbelor de conjugarea I (foarte numeroase printre cuvintele mai frecvente ale limbii române) pot beneficia de justificarea etimologică a ortografiei cu litera *â*.

Iată câteva exemple de ocurențe în care folosirea literelor *î* și *â* este evident nejustificată: *adâncit, aducând, amândoi, amândouă, amărăți, antițânțari, apărând* (forma de gerunziu a verbului *a apărea*)⁴, *aparținând, atârinate, atingând, având, bârlog, brânza, căzând, constrângeri, covârșitoare, crescândă, crezând, curând, cuvânt, Dâlgoci, Dâncu, dând, dânsul, dâșii, desăvârșită, dispunând, distrugând, dobândă, dobândit, doborât, ducând, făcând, fâlfâind, Găgă, gând, gândește, gândire, gândit, gât, guvernământ, hotărând, hotărâre, hotărât, interzicând, introducând, împânzit, încă, începând, îngusta, întâlni, întâlnire, întâlnit, întâmpina,*

³ Și numele proprii de tipul *Brâncoveanu, Brâncuși*, având etimoane latinești (< *brâncă* < lat. *branca*), au fost adăugate la acest număr.

⁴ Deoarece e limpede că există două forme *apărând*, una fiind gerunziul verbului *a apăra*, iar cealaltă gerunziul verbului *a apărea*: Trebuie reamintit, în același context, că normele impuse de reforma ortografică din 1932 făceau deosebire între *urît* (participiul verbului *a urî*) și *urît* „dizgrațios”.

întâmpla, întâmplător, lângă, mândri, mândrie, Mântuitorului, mârâie, neavând, nemaiîntâlnită, obținând, oțărâtă, pământ, până, pândesc, pânda, pârnaie, pretinzând, putând, răspândi, răd, rând, rânjet, răs, Râșnoavei, Râșnov, râu, râuri, râzând, recensământ, reducând, reîntâlni, reîntâlnit, săvârșirea, săvârșit, sâmbăta, sân, sârb, sârbă, Sârbu, sârmă, sfânt, sfârșit, spunând, stârpirea, stăpân, stăpânire, strâng, strâns, strigând, surâzătoare, ștergând, tâlhari, tâlhării, tâmpit, tânăr, târg, Târgu (Mureș / Jiu), târgumureșeană, târnăcop, trecând, țânțar, țărână, ținând, ucigând, urâțit, Vâlcea, vânătoare, vând, vândut, Vântu, vântului, vânzare, vânzătorul, vârf, vârsta, vârșnice, vârtej, văzând, vrând, zâmbesc, zâmbind, Zbârcea, zgâlțâi, zgârie(-nori), zicând. Este vorba despre termeni cu etimoane latinești care nu-l conțin pe *a*, în locul literei românești *â* corespunzătoare (de exemplu *răs* < lat. *risus*, *țânțar* < lat. *zinzalus*), termeni cu etimoane latinești care nu-l conțin pe *i*, în locul literei românești *î* corespunzătoare (de exemplu *încă* < lat. *unquam*), termeni în care unul dintre cei doi *â* nu trimite la un *a* latinesc (de exemplu *Fântânele*), termeni cu *î* sau *â* ale căror etimoane nu sunt latinești (de exemplu *sâmbătă* < sl. *sombota*, *vârf* < sl. *vrühŭ*), termeni conținând *î* sau *â* care au etimologie necunoscută sau incertă – de exemplu *covârșitor*, *împânzit*, *stârpi* < *sterp*, *întâlni*. Foarte multe ocurențe sunt total irelevante pentru „demonstrația de latinitate” dorită (fiind, așadar, cazuri pentru care chestiunea demonstrării etimologiei este pur oțioasă): *cântări* < *cântar* < tc. *cantar*; *hârtie* < sl. *chartija*, *cârdășie* < înv. *cardaș* „țovarăș”, *cârlig* < bg. *kărlık*, *mânji* < sl. *mažati*. Numele proprii străine, de tipul *Soljenișin* (cuvânt care, din fericire, a fost ortografiat de autorii articolului respectiv – sau tipărit – cu *î*) sunt, și ele, total irelevante pentru susținerea statutului „latinizant” al literelor *î* și *â*. Pentru a face situația și mai complexă, există o sumedenie de cazuri în care literele în discuție apar și inițial, și medial, cu „justificări etimologice” diferite, de exemplu *începând* și *însăngerat*, *însăimântător*, *întorcând*.

Pe de altă parte, dacă ne referim *numai* la situația utilizării literei *â* (în jurul căreia se pare că s-a stârnit, de fapt, această adevărată „furtună filologică”), situația statistică este următoarea: ● Cuvinte / ocurențe care conțin litera *â*: 1.250 (adică 37,20 % din totalul de 3.360 ocurențe); ● Cuvinte / ocurențe în care prezența literei *â* nu este justificată morfo-etimologic: 545 (adică 43,6 % dintre cele 1.250 ocurențe cu *â*).

În concluzie: (1) Se verifică, prin concretețea și obiectivitatea inerente statisticii, impresia empirică de ocurență „normală / naturală” a lui *â* în poziție medială (cel puțin, prin comparație cu ocurențele / cuvintele conținând *î* inițial, care, mai toate, oferă „justificare” morfo-etimologică pentru litera *î* în acea poziție). (2) Se probează cât se poate de clar situația foarte problematică (chiar dilematică) creată de acest adevărat „haos” al distribuției literelor *â* și *î*. Cum frecvența literei *â* justificabile morfo-etimologic este de aproape 50%, rezultă că – în mod pragmatic, dar și principial – este imposibil să se dea dreptate vreuneia dintre cele două „tabere” aflate în conflict. În final, nu ne putem înfrânge nedumerirea că este nevoie de atâtea complicații și abdicări de la logica limbii (dar și de la logica elementară, comună) pentru notarea unui sunet vocalic a cărui frecvență relativă în limba română este, potrivit statisticii Roceric-Alexandrescu, de numai 3,4% (și anume, cea mai mică)...

Bibliografie

- Avram 1992a: Mioara Avram, *Procesul ortografiei*, „Limba română”, XLI, nr. 4, p. 185-198.
- Avram 1992b: Mioara Avram, *O scrisoare inedită a lui Sextil Pușcariu*, „Limba română”, XLI, nr. 4, p. 235-242.
- Calotă 1992: Calotă, Ion, *Controverse ortografice*, „Limba română”, XLI, nr. 4, p. 209-218.
- Chivu 1993: Gheorghe Chivu, *Pe marginea propunerilor de modificare a ortografiei*, „Limba română”, XLII, nr. 5, p. 227-230.
- Coteanu 1992a: Ion Coteanu, *De ce se spune **sînt**, **sîntem**, **sînteți?***, „Limba română”, XLI, nr. 4, p. 233-234.
- Coteanu 1992b: Ion Coteanu, *Ortografia și știința limbii*, „Limba română”, nr. 1-2, p. 19-23.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române* (coord. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche), București, Editura Univers enciclopedic, 1998.
- Graur 1989a: Alexandru Graur, *Iarăși **â** și **î***, în *Puțină gramatică*, vol. II, București, Editura Academiei Române.
- Graur 1989b: Alexandru Graur, *Puțină gramatică*, vol. II, București, Editura Academiei Române.
- Lombard 1992: Alf Lombard, *Despre folosirea literelor **â** și **î***, „Limba română”, nr. 10, p. 531-540.
- Manea 1993: Constantin Manea, *Considerații statistice asupra ortografiei lui **â** din **a** și **î** din **i***, comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări științifice „Rolul presei și învățământului în relansarea economico-socială a României”, de la Universitatea din Sibiu, 21-22 mai 1993.
- Onu 1992: Liviu Onu, *Oportunitatea reformei ortografice*, „Limba română”, nr. 4, p. 199, 207.
- *** *Ortografia limbii române. Trecut, prezent, viitor*, Iași, Editura Institutul European pentru cooperare cultural-științifică.
- Pamfil 1992: Carmen-Gabriela Pamfil, *Etimologismul românesc*, „Limba română”, nr. 4, p. 225-232.
- Șuteu 1976: Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei Române.
- Vulpescu 2008: Romulus Vulpescu, *Bilanț*, în „Jurnalul național”, 17 martie 2008, p. 22.

Statistical approach on writing with *â* and *î*

The present paper's aim is to substantiate the claim according to which the “new” spelling rules imposed by the 1993 spelling amendments, decided on by the non-linguist members of the Romanian Academy, lack scientific and pragmatic validity. The author used statistical methods, which served to prove that the much extolled etymological principle is flatly contradicted by the purely positional rules that are currently used in marking the Romanian sound [i], through both the letters *â* and *î*. The words making up the research corpora were extracted from DEX (*The Explanatory Dictionary of Romanian*), and today's most widely circulated daily newspaper in Romania, *Adevărul*.

Pitești, România